

Herolden

December 2007

Årgang 11 Nummer 4

Foto af Erik Frederiksen

Indhold

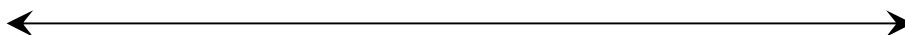
- 4 Nyt fra Centret
- 11 Børns klædedragter
- 12 Hvem var: biskop Eskil
- 16 Valdemar Sejrs dronninger
- 18 Om Herolden
- 20 Plantefarvning
- 21 Det sande ansigt
- 22 Nyt fra lavene

Herolden udkommer 4 gange om året.
1/3, 1/6, 1/9 og 1/12
Deadline den 15. i måneden før
udgivelsen.
Oplag ca. 350

Indhold

- 4 Nyt fra Centret
- 11 Børns klædedragter
- 12 Hvem var: biskop Eskil
- 16 Valdemar Sejrs dronninger
- 18 Om Herolden
- 20 Plantefarvning
- 21 Det sande ansigt
- 22 Nyt fra lavene

Herolden udkommer 4 gange om året.
1/3, 1/6, 1/9 og 1/12
Deadline den 15. i måneden før
udgivelsen.
Oplag ca. 350

Frisko Is Depot Bornholm

Finlandsvej 7
3700 Rønne
Tlf. 56447007

*En særlig tak til vore annoncører og flittige
leverandører af artikler, billeder og andre inspirerende
indlæg.* ★

Foto Erik Frederiksen

Nyt fra Centret

Af Niller

Bornholms Middelaldercenters besøgstal 2007

Besøgstallet i 2007 nåede op på i alt 58.000, og det er nogle få hundrede flere end sidste år. Vi har endnu ikke formået at overskride de magiske 60.000, som vi satte os som mål for 11 år siden. Men man må sige, at det er uhyggelig tæt på. Under alle omstændigheder er vi meget tilfredse med resultatet - taget i betragtning af, at vi hævdede priserne betragteligt i skuldærsæsonen. Så mon ikke 2008 bliver året, hvor vi runder det skarpe hjørne.

Middelaldermarkedet 2007

14 dage og 21.500 gæster er nok noget, vi alle kun kan juble over. Men når jubelen har lagt sig, er der en række ting, der er værd at kigge på.

Står indsats og afkast i relation til hinanden?

Det er nok den almindeligste holdning, at det er enormt "fedt" at have et marked, der strækker sig over 14 dage... men det er ikke nemt at finde de menneskelige resurser, der skal til, for at det kan lade sig gøre. Så når evalueringen af dette års marked er til ende, står det klart, at det var sidste gang, at vi opererede med 14 dages marked. Nu er der bred enighed om, at vi vender tilbage til én uges marked.

Middelaldermarkedet bygger i et stort omfang på frivillig og gratis arbejdsindsats - og for de implicerede

er det meget svært at finde tid til at afsætte 2 uger af årets "fritimer" til at deltage i et middelaldermarked. 1 uge er derimod meget nemmere at finde plads til.

Marked og temaer 2008

I 2008 bliver der derfor "kun" marked i en uge. Men det betyder selvfølgelig ikke, at vi har i sinde at vinke farvel til en hel masse besøgende på centret. Vi optimerer derfor aktivitetsniveauet i hele højsæsonen:

Uge 27	Ridderturning
Uge 28	Uld og får
Uge 29	Middelaldermarked
Uge 30	Dukketeater "festival"
Uge 32	Rollespil for 18+

Med de forskellige spændende temaer vil jeg gerne opfordre Vennekredsen til at støtte op. Det er i hvert fald et forsøg på at skabe nye aktiviteter, der er til glæde og gavn for både os selv og turisterne.

Omkring de nye aktiviteter vil der via nyhedsmail blive detaljeret informeret.

Vedligeholdelse af middelalderpladsen

I de sidste 11 år har der ikke været andet mål end at udvide vores tilbud til de betalende gæster. Men det er selvfølgelig ikke nok bare at bygge og bygge - der kommer et tidspunkt, hvor vedligeholdelse bliver det overordnede mantra. Og det er der, vi er kommet til

lige nu. Bygningerne er ved at være slidt ned - og det er derfor vigtigt, at vi indtænker vedligeholdelsen i vores budgetter og handlingsplaner.

Vi har derfor ansat en snedker. Nikolaj Itenov skal fremover varetage disse opgaver. Med Nikolaj slår vi to fluer med et smæk, idet han om vinteren vil arbejde som tømrer, og om sommeren som historisk formidler.

Effektiv markedsføring

I takt med at Bornholms Middelaldercenter er vokset fra at være en græsrods-butik til at være en heftig erhvervsdrivende forretning, er det også nødvendigt at tænke på en professionel markedsføring. For at imødekomme dette krav har vi i 2007 ansat Sissel Björk Johannesen til varetage denne store opgave. Hendes titel er Marketing- og event-koordinator. Og vi byder hende alle hjerteligt velkommen i ”klubben”.

Bornholms Middelalderunivers

Der er mange, som har spurgt om jeg ikke kunne skrive lidt om det igangværende projekt. Jeg har med vilje ikke skrevet om det før nu, da der først var en række sten, der skulle falde på plads. Men nu er vi så langt fremme i processen, at jeg godt tør løfte lidt af sløret:

Bornholms Middelalderunivers er titlen på et stort fyrtårnsprojekt, som Visitdenmark har godkendt som værende et af 7 projekter, der skal bane vejen for helårsturismen i Danmark. Regeringen har sat sig det mål, at hele

Danmark i 2015 skal være internationalt kendt som helårsturisme-destination. Bornholms Middelaldercenter og Destination Bornholm er fælles om dette projekt, der skal føre til, at hele Bornholm går sammen om at nå målet. Det er en stor anerkendelse, at Visitdenmark har peget på Bornholm og Bornholms Middelaldercenter som værende et af de steder, der har potentiale til at løfte denne opgave.

I ”projekt Bornholms Middelalderunivers” vi langt fremme med tanker om, hvordan vi i fællesskab kan realisere tanker og ideer.

Helårsturisme

Først og fremmest er det projektets mål at fremme processen der vil føre til, at Bornholm holdes åbent hele året rundt. Dette mål er indskrevet i kommunens Turist- og erhvervsstrategi – så derfor er det også naturligt, at kommunen er dybt engageret i projektet.

Styregruppen består i dag af repræsentanter fra Danvifo, Destination Bornholm, Bh. Regionskommune, Væksthus Sjælland, Tivoli og Bornholms Middelaldercenter.

Projektet er et af de største projekter, der har set dagens lys på Bornholm, idet det hele beløber sig til ca. 350 mio. kr.

Oplevelsesmæssig udvikling af Bornholms Middelaldercenter

I projektet er det tænkt, at hele Bornholm skal nyde godt af den udvikling, der i de kommende år vil komme til at ske i Østerlars og omegn. Således vil der blive nedsat en bredt sammensat arbejdsgruppe, som skal

sørge for at skabe den synergi, der skal til, for at vi kan nå vores endelige mål. Anbringelsen af et "fyrtårn" i Østerlars

vil hurtigt få ringene til at brede sig i vandet. "Gudhjemtrekanten" rammes først af bølgen - derefter hele øen.

Det overordnede middelalder-koncept:

- **Middelalderen som "universets" omdrejningspunkt.**
Alle oplevelser, herunder også hotel, hostel og eksperimentarium, har den danske middelalder som fælles omdrejningspunkt. Over alt i middelalderuniverset skal der være en genkendelighed og en ensartethed, der rent mentalt fører gæsterne tilbage til år 1300-1450.
- **Øget netværk og udvidelse af aktiviteterne på hele Bornholm**
I konceptet indgår et stærkt udbygget samarbejde med Regionskommunen, Destination Bornholm samt med hele Bornholms erhverv og turistbranche. Der vil blive lagt særlig vægt på "Gudhjemtrekanten" og et udvidet samarbejde med Skov og Naturstyrelsen. Der er allerede i dag sket en væsentlig styrkelse af samarbejdet - og der indtænkes i projektet mange nye og omfattende tiltag, som kan være med til, at vi i samlet flok kan være med til at styrke helårsturismen Bornholm.
- **Oplevelser og underholdning**
Det er vigtigt for os, at der overalt i Middelalderuniverset findes tilbud til alle vores målgrupper. Oplevelser, den historiske formidling og underholdningen vil blive udviklet med en skæven til "Pine og Gilmore modellen".
- **Selvkørende aktiviteter**
Samtidig med, at de bemandede aktiviteter har højeste prioritet, vil vi udvikle og udvide vores oplevelses-palet med mange nye selvkørende aktiviteter.
- **Regionale fødevarer**
Alle fødevarer, der sælges i middelalderuniverset (landevejskroen, stormandskroen, cafeteria, hotel og hostel), er alle nøje udvalgt.
  - Der vil blive lagt stor vægt på regionale fødevarer og økologi.
  - Der vil blive taget særlig hånd om allergikere.
  - Der vil blive taget særlig hånd om vegetarer.
- **Handikaptilgængelighed**
Middelalderuniverset er medlem af "foreningen for bedre tilgængelighed" - og det er derfor naturligt, at alle områder er gjort særlig tilgængelige for personer med særlige handikaps (kørestolsbrugere, svagtseende, hørehæmmede m.fl).
- **Personlig formidling og den gode service**
I hele middelalderuniverset vil der blive lagt stor vægt på den gode og personlige service og formidling. Der vil på stedet altid være "hjælp" at hente fra gode og veluddannede personaler.

Alle ovenstående tiltag har Bornholms Middelaldercenter som kerneværdier i attraktionen, og de omkringliggende aktiviteter vil komme til at fungere som supplement til de oplevelser, man i dag får på middelaldercentret. I alle aspekter af byggeriet – både for overnatningsdelen og attraktionsdelen – vil der blive lagt stor vægt på at bruge miljømæssigt forsvarlige materialer, ligesom placeringen i, og sammenhængen med, omgivelserne vil være en integreret del af grundkonceptet.

I forhold til tilgængelighed skal velkomstbygning og overnatningsdelen være fuldt tilgængelige for alle, mens attraktionsdelen skal tilstræbe højst mulig tilgængelighed, også for gæster med fysiske handikaps. Enkelt-elementer kan på grund af et indbygget fysisk element (f.eks. bueskydning, hesteridning, m.v.) dog indebære reduceret tilgængelighed betinget af det konkrete handicap.

Opgradering af Bornholms Middelaldercenter

Styrkelse og udvidelse af det eksisterende middelaldercenters oplevelsesfaciliteter

For at gøre besøget på middelaldercentret længere og for at kunne blive ved med at tiltrække gæster (også

de lokale) er der behov for en udvikling af oplevelser i forbindelse med centret.

Følgende idéer er blevet udvalgt som interessante for ”forlystelsesområdet”:

- Rollespilsscenerier
- Professionelle friluftsskuespil
- International kanon- og bueskydningsfestival
- Middelaldermusik-festival
- International gøgler- og dukketeaterfestival
- Internationale ridderturneringer
- Fortællerfestivaler
- Eget børneteater og børnegøgler-gruppe
- Størres satsning på adgangen til dyrene overfor gæsterne (hesteridning, fodring af dyrene, organiserede middelalder skattejagter på hesteryg for forskellige alderstrin og for begge køn mv.
- Antallet af ubemandede aktiviteter udvides.

En forlængelse af besøget vil desuden bidrage til, at man kan øge entrébetalingen, og dermed opnå en stigende omsætning i café/restaurant og souveniromsætningen.

De 4 faser

FASE 1 2008 – 2011

For at nå målet ”Bornholm en helårsdestination” etableres der et udvidet netværk med Bornholms Regionskommune, Destination Bornholm, erhvervet og turistbranchen.

Synergigruppe nedsættes og arbejder for helårsturisme på hele øen.

Styrkelse og udvidelse af det eksisterende middelaldercenters oplevelsesfaciliteter

- a) Etablering af en landevejskro med tilhørende lader og længer, og med plads til mere end 300 spisende/siddende gæster.
- b) Etablering af en gård på ”udmarken”.
- c) Etablering af kulsvier- / gøgler-område

d) Etablering af møllehus og bageri ved vandmøllen.

e) Etablering af et pottemageri ved den nye sø.

Etablering af et stenkapel.

- g) Etablering af selvkørende legeområde.
- h) Etablering af flere nye prøv-selv-aktivitets-øer.

Etablering af naturlegeplads ved de eksisterende udstillingsfaciliteter.

- j) Forankring af centrets forskellige oplevelses-temaer og events.

Opkøb af tilstødende jordarealer.

FASE 2 2010-2011:

Synergigruppen arbejder videre for helårsturisme på hele øen.

Etablering af indgangsparti som et centralt ikon for centret.

Det nye indgangsparti skal bl.a. indeholde:

- a) kontorer
- b) Lejrskolefaciliteter
- c) Butik
- d) Cafeteria / restaurant med inde- og udendørs-servering
- e) Udstillinger
- f) Spil
- g) Indendørs legerum.

I tilknytning til cafeteriaets udendørs terrasse etableres en ny stor naturlegeplads.

Etablering af ny fast P-plads med en kapacitet på 500 biler. Herunder faste veje og stier med særlig hensyntagen til gamle og handikappede.

FASE 3 2011-2013:

Synergigruppen arbejder videre for helårsturisme på hele øen.

Etablering af et indendørs middelaldereksperimentarium.

Bygningerne opføres i bedste middelalderstil og som en del af et større middelalderkompleks.

Eksperimentariets interaktive oplevelsesrum skal bygge på teknologiske opfindelser fra år 1050 – 1536.

Etablering af hostel.

Bygningerne opføres i middelalderstil og som en del af et større middelalderkompleks.

FASE 4 2013-2015:

Synergigruppen arbejder videre for helårsturisme på hele øen.

Etablering af et stærkt tematiseret hotel og conferencecenter.

Bygningerne opføres i middelalderstil og som en del af et større middelalderkompleks.

Nyt velkomstcenter

Etablering af indgangsparti som et centralt ikon for centret (med butik, spil, indendørs lege mv.)

Velkomstbygning, eksperimentarium, hostel og hotel kommer til at indgå i den samme arkitektoniske udformning. Velkomstbygningen og eksperimentariet bliver en juridisk del af Bornholms Middelaldercenter, hvorimod hotel og hostel bliver en selvstændig virksomhed, der vil fungere juridisk uafhængigt af Bornholms Middelaldercenter. Overnatningsfaciliteterne vil blive ejet og drevet af et selvstændigt konsortium.

Der er behov for mere plads i forbindelse med indgangspartiet. Et nyt indgangsparti skal fungere som et ikon for centret (i lighed med f.eks. Tivolis hovedindgang) og bruges til indendørsaktiviteter i tilfælde af dårligt vejr, så

som udstilling, lejrskoleaktiviteter, butik, billetkøb, foredrag og spisning samt rollespilsstation og som center for middelalderspil (både elektroniske og ikke elektroniske spil). Centralt er det, at alle gæster vil passere igennem indgangspartiet (og gerne butikken) både på vej ind og på vej ud. Det er også i indgangspartiet, man vælger, om man vil ud i det historiske landskab med landbohuse, landevejskro, bondegård, kulsvier, den befæstede stormandsgård og meget mere - eller om man vil besøge middelaldereksperimentariet. Det vil altså være muligt kun at besøge en enkelt af attraktionerne – men langt de fleste billetter vil blive solgt som kombinerede billetter.

Eksperimentarium

Etablering af et oplevelsesunivers i forbindelse med middelaldercentret –

middelaldereksperimentarium (overdækket) bl.a. med udspring i middelalderens teknologiske opfindelser.

Eksperimentariet tager udgangspunkt i teknologiske opfindelser i perioden år 1050-1536. Størstedelen af eksperimentariet vil blive placeret under tag, således at det kan benyttes hele året. Det er nødvendigt fra starten at tænke på et stort forlystelses- og oplevelses-element, der kan trække nye gæster til centret år efter år - og samtidig øge genbesøgsprocenten.

Eksperimentariets fysiske ramme indgår som en helhed med temahotellet. Således forstået, at hotel og eksperimentarium bliver en del af et større middelalderbyggeri. Æbelholt kloster eller Hammershus kunne fungere som inspirationskilde for selve bygningsmassen. Selve byggeriet og interiør vil være moderne arkitektur og design, men dybt inspireret af middelalderen.

Temahotellets gæster vil kunne gå direkte fra hotellet og ind i eksperimentariet.

Overnatningsfaciliteter.

Når kærneværdierne er styrket, er det tid til at udvide med overnatningsfaciliteter.

I første omgang vil der blive bygget et hostel (vandrehjemslignende overnatningsfacilitet), og senere vil der blive

tale om et egentligt hotel. Hotel og hostel vil ligesom velkomstbygningen og experimentariet blive bygget i moderne arkitektur og design, men dybt inspireret af middelalderen – herunder vil det være naturligt at Rundkirkerne, Lilleborg, Hammershus, og klostre vil give inspiration til arkitekten.

Hotellet skal have ca. 100 – 150 værelser samt indeholde faciliteter til afholdelse af møder og konferencer. Kunderne til hotellet vil typisk være erhvervskunder, par uden børn samt børnefamilierne. Børnefamilierne vil typisk toppe i skolernes sommerferie – mens erhvervskunder vil være at finde på hotellet året rundt.

Med sin unikke beliggenhed og med et væld af oplevelser i ”baghaven” vil hotellet kunne tiltrække gæster fra hele Europa – hvilket vil komme til at sætte Østerlars og Bornholm på det internationale landkort. Det vil blive et fantastisk aktiv for hele øen.

Det var lidt om, hvad der rører sig i Østerlars lige på tiden – og tilbage er der bare at sige:

Glædelig jul og godt nytår til alle!

Niller

Nordea

Boganmeldelse: Børns klædedragter

Af Lene Steenbuch

Så udkom endelig Camillas hæfte om børnedragter. Det er et omfangsrigt hæfte på hele 27 sider, så det er nærmere en bog.

Som Camilla påpeger i begyndelsen af skriftet, er middelalderens børn ikke beskrevet ret meget, hverken deres livsbetingelser eller deres klædedragter. Dette gælder såvel i selve middelalderen som i senere historisk skrivning. Derfor er dette hæfte ekstra velkomment, og fortjener udbredelse langt ud over vores eget middelaldercenters område.

Camilla fortæller glimrende om børns klædedragter - lige fra de små svøbelsesbørns over småbørns til de større børns dragter - og kommer i det hele taget meget grundigt omkring emnet.

En sjov ting er, at Camilla viser flere måder, hvorpå de små svøbelsesbørn var viklet stramt i tøjstykker.

Der er masser af illustrationer i bogen, efter middelalderens kalkmalerier og bogillustrationer af børn i deres klædedragter, og der er vist interessante snitmønstre af eksisterende middelalderbørnetøj, bl.a. en finsk børnedragt af hørlærred fra Rauma, der

vist er ukendt for de fleste. Desuden er vist snit på uldkjortler fra nordbofundene i Grønland.

Camilla er altid nøje med noter og litteraturliste, så man kan se, hvor hun har sin viden fra, og så man selv kan gå videre med studiet, hvis man har lyst til at fordybe sig yderligere.

Vi skal være taknemmelige for, at Camilla har lagt så stort et arbejde i at formidle af sin store viden for os middelalderfolk

Camilla Luise Dahl: Børns klædedragter i middelalderen.
Bornholms Middelaldercenter.
Layout Pia Girotti

Dagli' Brugsen

ØSTERLARS

Åbent alle ugens dage Posthus - Benzin - Apotek - Tips - Lotto Tlf.56498005

Hvem var: biskop Eskil

Af Bjørn Ørding-Thomsen

Eskil var en af 1100-tallets største personligheder i dansk landspolitik og kirkepolitik.

Eskil blev født ca. 1100 og hørte til den mægtige Thrugot-slægt og havde derfor de bedste muligheder for at sætte sit præg på samfundet. Det lykkedes.

Thrugot-slægten

Svend Thrugotsen (død omkring 1086) var søn af Thorgaut Ulfsson (1032-) og Thorgunn (1036-). Formentlig oprindeligt kaldt Thorkild. Svend og broderen Astrad var ifølge Knytlinga Saga Knud den Helliges hirdsmænd. De ledsagede ham, da et oprør i Jylland brød ud og forsvarede ham under kampen i St. Albani Kirke, Odense. Han var far til Ærkebiskop Asser, Svend, Biskop i Viborg, Christiern, Agge og farfar til Ærkebiskop Eskil (*Kilde: Wikipedia*)

Eskil startede sin uddannelse på katedralskolen i Hildesheim. Efter hjemkomsten må han have følt sig hævet over kirkeloven, for han giftede sig og fik en datter, der blev gift med Knud den Helliges barnebarn. Ægteskab er unægtelig overraskende for en kirkens mand.

Alligevel fortsatte Eskil sin kirkelige løbebane og blev kannik i Lund, hvor hans onkel, Asser, var ærkebiskop. Senere (i 1131) blev han udnævnt til domprovst i Lund - og her begyndte hans kirkepolitiske arbejde. Bispesædet

var under pres - den tyske kejser ville have det underlagt bispesædet i Hamburg. Eskil lagde hårdt pres på Asser, og det lykkedes dem at bevare det danske ærkebispesæde i Lund og dermed den danske kirkes selvstændighed.

Eskil opfordrede biskop Asser til at støtte kong Erik Emune, der vandt det store slag ved Fodevig og dermed sikrede sig kongemagten. Kongen kvitterede ved at indsætte Eskil på bispesædet i Roskilde (1134), hvorved Eskil fik et mere solidt grundlag for sit politiske virke.

I 1135 støttede Eskil stormanden Peter Bodilsen ved oprettelsen af Skt. Peders Kloster i Næstved. Senere (mener man) grundlagde han augustinerklosteret på Eskilsø i Roskilde Fjord (det, der senere flyttede til Æbelholt). På denne tid begyndte han at tage afstand fra Erik Emune, hvis grusomhed og voldsomhed bl.a. gik ud over kirken. Eskil og Peter Bodilsen rejste sjællænderne til oprør mod kongen - men det slog fejl, og Eskil måtte efterfølgende betale store bøder til kongen. Samtidig mistede han chancen for at overtage Assers ærkebispesæde i Lund, da denne døde i 1137.

Da Erik Emune kort efter blev dræbt, lykkedes det Eskil - med stor støtte fra kannikkerne i Lund - at overtage ærkebispesædet. Den nye konge, Erik Lam, var ikke meget for det valg, men af angst for et skånsk oprør accepterede han Eskil på posten, og inden længe

kunne Eskil benytte sine fremragende evner til at påvirke kongen og hans politik.

Snart efter kom Eskil igen i problemer, da kongens fætter, Olav, opkastede sig til konge over Skåne. Eskil blev overrumplet og var tvunget til at støtte Olav. Det lykkedes ham at flygte til kong Erik, men Olav indsatte en ny ærkebiskop (som også hed Eskil) i Lund. Kong Erik fik dog snart besejret og forjaget Olav, og hans biskop blev hængt. Olav fortsatte dog med at angribe Sjælland, og det lykkedes ham at dræbe biskop Rike af Roskilde. Dette fik Eskil til at skrive til paven, og Olav blev lyst i band i 1143.

Der var nu ro i Danmark, og Eskil udnyttede sin position og fik store gaver til ærkebispesædet (og sig selv) af kongen. Blandt andet fik han overdraget Esrum på meget favorable vilkår og grundlagde her et benediktinerkloster.

Cistercienserlegende

Under sit skoleophold i Hildesheim blev Eskil meget syg og så sig allerede i skærsilden. Han blev imidlertid reddet af Jomfru Maria ved at love at bringe hende 5 skæpper af 5 forskellige slags korn. En klerk udlagde det således, at Eskil skulle blive en stor mand i kirken og rundlægge 5 klostre af forskellige ordner.

På denne tid var Eskil også kommet i forbindelse med Bernard af Clairvaux, der var denne tids altdominerende kirkefader. Eskil blev grebet af Bernards store arbejde, der havde givet

det europæiske kirkeliv et stort opsving - specielt Bernards orden, Cistercienserne, imponerede Eskil, og i 1144 stiftede han det første danske cistercienserkloster, Herrisvad i Skåne. I denne periode afsluttede Eskil også sit største bygningsværk, Domkirken i Lund. Kirken blev indviet den 1. september 1145 i en stor forsamling af biskopper.

Efter Erik Lams død begyndte en ny turbulent tid for danskerne og dermed også for Eskil. Han betragtede den verdslige magt med stor skepsis og kæmpede derfor for kirkens interesser i tronstriden mellem Svend Eriksøn og Knud Magnussøn. Han gik ikke imod Svend, der lod sig udråbe til konge i Skåne, men så samtidig bedre fremtid for kirken under Knud - og da Knud kom med sin flåde til Øresund, brød han åbent med Svend - men Knud gik ikke i land og Eskil blev taget til fange af Svend og holdt i forvaring i sin egen domkirke. Denne situation viste sig dog at være uholdbar for Svend, og Eskil udnyttede straks dette. Han lod sig ikke forsones med Svend, før denne gav ham store landbesiddelser - herunder 3 af Bornholms 4 herreder. I 1147 fejrede han den triumf at få begge kongerne til at gå sammen på korstog mod venderne (noget Bernhard af Clairvaux havde opfordret til). Korstoget var ingen succes, og Eskil mistede sin politiske indflydelse.

Træt af stridighederne med kong Svend, besøgte Eskil (i 1152) Clairvaux og bad om at blive munk her. Bernhard afslog dog dette under henvisning til, at Eskil stadig ville kunne udrette meget for kirken i Danmark. Som følge heraf fik Eskil

munke fra Clairvaux til at drage til Esrum og omdanne klostret til et cistercienserkloster (i 1153 eller 1154).

Striden med Svend fortsatte, og da Knud og Valdemar rejste sig mod Svend, stillede Eskil sig på deres side. Da Svend måtte flygte fra Danmark (1154) modtog Eskil flere godser til Esrum fra Knud og Valdemar.

Efter dette rejste Eskil til Clairvaux og Cluny og videre til paven (i 1156), der sikrede ærkebispesædet i Lund stillingen som primas for Sverige og pavens repræsentant (legat). På hjemvejen blev Eskil overfaldet af den tyske kejser, Frederik I, der ville sikre ærkebispesværdigheden for Hamburg-Bremen. Dette var starten på den store strid mellem kejseren og paven. Fra sit fangenskab skrev Eskil til de danske konger og biskper, at han fortsat ville forsvare sit fædrelands og sin kirkes ret, og at han ikke ønskede at blive løskøbt. Dette skete alligevel i 1157, og han vendte tilbage, netop da Valdemar I (den Store) fik eneherreømmet over Danmark.

Forholdet mellem Eskil og kongen var godt, og Eskil deltog med største iver i de første korstog mod venderne. Kongen støttede på sin side Eskil ved grundlæggelsen af Vitskøl Kloster (1158), der blev et datterkloster af Eskils yndlingskloster, Esrum. Desuden grundlagde Eskil - med kongens støtte - også præmonstratenserklostret i Tommerup i Skåne (1161).

Det fredelige forhold mellem stat og kirke varede dog ikke ved, da Valdemar tog den tyske kejsers side i striden med paven. Eskil måtte

nødvendigvis støtte paven (Alexander III). Da yderligere nogle af Eskils skatte var blevet røvet på holstensk grund, og kongen ikke ville støtte ham i kravet på at få dem tilbage, og da kongen havde fordrevet biskop Esbern i Slesvig og indsat en ny biskop der, tabte Eskil besindelsen og bandlyste den nye biskop og alle hans tilhængere i deres egen kirke og i kongens nærvær. Derefter flygtede Eskil for at starte en fejde mod kongen. Absalon prøvede at mægle - men forgæves.

Eskil måtte søge tilflugt på svensk grund, og hans stærkeste værn i Nordsjælland, Søborg, overgav sig til kongen. Eskil var besejret og måtte købe sig til en ydmygende fred med kongen: han måtte afstå Søborg og (vist nok også) de bornholmske besiddelser (1161). Eskil slog sig nu ned i Clairvaux og i Sens (hos pave Alexander III) de næste 7 år. Han opretholdt dog forbindelsen til Norden og indviede selv ærkebiskop Stefan i Upsala (1164).

Absalon havde travlt i mellemtiden med at få Valdemar til at vende sig fra den tyske kejser og gjorde alt for at forbedre forholdet til Cistercienserne, der jo stod Eskil nær. Efter pavens direkte opfordring blev han til sidst forsonet med Eskil, der vendte tilbage til Danmark og var med på det berømte erobringstog til Rügen.

På samme tid søgte Eskil at kristne esterne ved hjælp af den franske missionær Fulke, og han overlod Johanniterne en kirke i Lund, for at få deres hjælp til de baltiske korstog. Desuden fik han grundlagt flere cistercienserklostre i de vendiske lande

med munke fra Esrum, et benediktinerkloster i Lund og et præmonstratenserkloster i Væ (underlagt Tommerup). Som følge af forsoningen med kongen støttede Eskil Valdemars ønske om at få dennes far, Knud Lavard kanoniseret. I 1170 forestod Eskil skrinlæggelsen af Knuds relikvier i Ringsted og foretog ved samme lejlighed den første danske kongekroning af Valdemars søn, Knud (IV).

Selv om Eskil var tyndet af alderen, deltog han stadig i vender(kors)togene, og i Skåne fik han indført Den Skånske Kirkelov samt tiende, hvad skåningerne hidtil havde modsat sig.

I 1174 blev længslen efter klosterlivet for stor, og Eskil boede i Clairvaux i 2 år.

Da han vendte tilbage til Danmark (1176) opdagede han, at hans datter-sønner var med i en sammensværgelse mod Valdemar, og at sammensværgelsen var blevet opdaget. Sorgen gav Eskil et slagtilfælde, og da han ikke kunne skaffe sine nevøer tilgivelse, besluttede han at blive munk i Clairvaux. Paven gav sin tilladelse til dette og gav ham desuden lov til selv at udpege sin efterfølger til ærkebispesædet i Lund. Eskil udnævnte Absalon til sin efterfølger.

Derefter levede Eskil som almindelig - men højt respekteret - munk i Clairvaux, og da han døde (6. el. 7. september 1181), blev han begravet bag højalteret i Skt. Peders Kapel i klosterkirken - lige bag ved den hellige Bernard. Selv om cistercienserne fejrer ham som en helgen, er han aldrig blevet kanoniseret.

Kilde: primært Salmonsens Leksikon.

Saxo har i sin 14. bog af krøniken lange beskrivelser af Eskil - og ikke mindst Valdemar og Absalon. Louis Moe har her flere herlige tegninger af Eskil (som ikke kan bringes her pga. ophavsrettighederne).

*Lenes flotte broderi på centrrets bispekåbe.
Et flot arbejde som nok var en biskob
værdig.*

ØSTERLARS SAVVÆRK Hans-Henrik Kofoed Stavsdalvej 21 · 3760 Gudhjem · Tlf. 56 49 80 19 Fax. 56 49 80 47	

Valdemar Sejrs dronninger

Af Ole Boyer Pedersen

Det var under Valdemar Sejr 1202 til 1241 at Danmarks magt og udstrækning var størst, og det var ikke fordi han vandt alle de slag han deltog i. Danmarks våbenmagt bestod af en ledingsflåde med soldaterne som besætninger på skibe. Efterhånden som den blev flittigt brugt, en veltrænet og slagkraftig offensiv styrke, når først den var samlet. Med al den krigen og ufred i hans regeringstid må det have været en stor belastning for den almindelige dansker.

Det er ikke meget vi kender til dronninger i den tidligere historie, men med Dagmar og Bengerd er det ligesom, der bliver sat krop og sjæl på et navn. De er de første, vi synes at kende personligt, fordi de er beskrevet i folkeviserne. At det så måske er et overdrevet ry der er sat, godt eller ondt er en anden sag.

Kong Valdemar Sejr blev gift med Margrethe Drahomira af Böhmen, senere kendt som Dronning Dagmar. Dagmar havde ry for at være en mild og vennsæl dronning, og hun fødte en søn Valdemar (den Unge). Dronning Dagmar blev syg og døde 1212 i Ribe til danskernes store sorg. I følge folkevisen bad hun kongen om ikke at ægte Bengerd "thi hun er så besk en blomme".

Meget tyder på, at kongen allerede dengang kendte til prinsesse Berengaria (fordansket til Bengerd) og havde et godt øje til hende. Men ingen ved hvor, hvornår og hvordan, de lært hinanden at kende. Der er udtænkt flere forklaringer på deres bekendtskab. En af dem er, at kong Valdemars søster Ingeborg, gift med Philip August af Frankrig, har haft en finger med i spillet.

Berengaria var datter af den portugisiske konge Sancho 1. og søster til hans efterfølger, Alfons 2., og til grev Ferdinand af Flandern, hos hvem hun synes at have opholdt sig før sit bryllup. Berengaria var ualmindelig smuk og ægtede i ung alder kong Valdemar 2. af Danmark i 1214. Hendes moder, dronning Dulce, døde i 1198, og faderen, Sancho I, døde i 1211.

Hun var altså forældreløs, da hun blev hentet til Danmark af den gejstlige Gunnar, og snart derefter fødte hun kongeriget de 3 efterfølgende konger,

Erik d.4 Plovpenning, Abel og Kristoffer. Gunnar blev abbed (1216) på Øm Kloster, hvor sandsynligvis han skrev Jyske Lov eller en væsentlig del deraf, samtidig med at Dannebrog faldt ned fra himlen i Estland (1219), og 3 år senere (1222) blev han biskop i Viborg.

Danskerne sørgede endnu over den godhjertede dronning Dagmar, så det var ikke nemt for den nye dronning at vinde god vilje hos sin mands undersåtter. Desuden var Berengaria nærmest Dagmars modpol: hun havde ben i næsen og var tilmed en ret ærgerrig pige. Danskerne kaldte hende 'en besk blomme' og gav hende skyld for de skattebyrder, som forsurede deres liv. Det sidste var vistnok ufortjent. Hun døde, som så mange i den tid, inklusive muligvis Dagmar, i barselsseng i 1221, vistnok i sit 31. år. At føde børn var en livsfarlig pligt for en dronning, men det var nødvendigt med mange børn for at kunne skabe forbindelser og skabe fred med nabolandenes fyrster og konger ved at indgifte slægterne. Arrangerede ægteskaber var standard dengang.

Jyske Lov blev vedtaget af den forsamlede magtelite på Valdemar Sejrs dødsleje (1241).

Der er mange myter og fortællinger om Valdemar Sejr, så som denne: Valdemar var en tænksom mand, og engang han skulle ud at ride, faldt han i tanker ved den opsadlede hests side og stod der i dybe tanker resten af dagen. Ingen turde bryde ind og forstyrre kongen,

før han kaldte på sin page og straks beordrede ham til at rejse til en klog mand i Sverige for at stille spørgsmålet: Hvad er det der bekymrer mig. Svaret kom tilbage: Du tænker, hvordan det vil gå dine sønner og riget. Dertil er svaret at alle 3 sønner vil blive konger. Hvordan det ville gå riget blev ikke besvaret. Som vi ved, gik det ikke godt.

Erik d.4 Plovpenning efterfulgte sin far, men blev myrdet af Abel, som ikke regerede længe, før han selv døde. Abels sønner blev forbigået ved kongevalget, og dermed var Kristoffer konge. Dette startede en bitter strid, som sønderrev riget. Han døde pludselig i Ribe (29.maj 1259) af forgiftet altervin.

Den historisk interesserede konge Frederik d.7. fik i 1855 åbnet Bengersds grav, og der fandt man et fint formet skelet og nogle silketøjsrester samt hendes fletning. Dronning Bengersds hovedskal med helt fejlfrie tænder blev der taget en gipsafstøbning af, og den opbevares i Skt. Bendts Kirke i Ringsted hvor Dagmar, Valdemar Sejr og Bengerd ligger side om side i kirkens gulv.

Dagmarkorset blev fundet i 1683 ved Dronning Dagmars grav. Men om det har nogen sammenhæng med hende, er meget usikkert. Det originale Dagmarkors findes på Nationalmuseet og er et pragtfuldt byzantinsk emaljearbejde på guld.

Om Herolden

Af Bjørn Ørding-Thomsen

Hvad synes I?

Det er ret sjældent, at vi hører jeres mening om Herolden – og det er lidt ærgerligt.

Vi kan selvfølgelig tolke de manglende tilbagemeldinger, som tegn på, at I er tilfredse med indholdet. På den anden side kan det jo også være udtryk for, at I ikke gider læse Herolden, fordi den er uinteressant. Så fortæl os, hvad I mener om vores blad:

Er de emner, vi fortæller om, interessante? Er der nogen emner, der bliver skrevet for meget om? Savner I artikler om andre emner?

Skriver vi på den rigtige måde? Er det for tørt og kedeligt? Eller skriver vi ikke seriøst nok?

Lad os høre din mening. Mail-adressen er: herolden@bornholmsmiddelalder-center.dk

Vil I bidrage?

Vi er altid glade, når I sender os artikler. Det kan være oplevelser, der er relateret til middelalderen eller Centret – eller det kan være beskrivelser om hændelser eller personer i middelalderen – eller ...

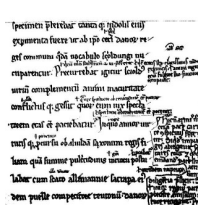
Indsendte artikler

Artikler bedes sendt elektronisk – som en del af en mail eller på et elektronisk

medium (dvd, cd eller diskette). Formatet skal være genkendeligt for Word – dvs. et dokument, der er skrevet med Word, Works, Wordpad eller notesblokken, eller som en del af en mail.

Redaktionen bestemmer suverænt, om en indsendt artikel skal bringes i Herolden.

Er der småfejl i artiklen (stavefejl, kommafejl o.l.), retter vi dem uden videre. Er der fejl eller unøjagtigheder i indholdet, ændrer vi kun teksten efter aftale med forfatteren.

Artiklen vil – hvis der ikke er væsentlige grunde til at afvige – blive sat op med Heroldens stadard for typografi.

Billeder

Vi kan **ikke** gengive billeder, der står som en del af et Word-dokument. Vi er derfor nødt til at have billederne som separate filer i formaterne JPG, GIF eller PNG (f.eks. som en fil med navnet "billede2.jpg").

Er billedet stort nok, sørger redaktionen for den endelige tilpasning. Er billedet for lille, vil det normalt ikke blive bragt.

Erfaringsmæssigt giver kravene til billedstørrelse tekniske problemer, så

her er en kort vejledning baseret på det gratis billedbehandlingsprogram Irfanview.

Billedets enkelte punkter (eng.: *pixels*) skal stå tæt, for at billedet ikke virker kornet ved trykningen. Derfor skal billeder til en enkelt spalte i Herolden indeholde 1000 billedpunkter i bredden. Skal billedet stå henover begge spalter, skal det indeholde 2000 billedpunkter i bredden.

Billeder, der er taget med et moderne digitalkamera, vil let kunne leve op til disse krav. Har du derimod billeder fra en anden kilde, kan du risikere, at billederne er for små til at kunne gengives rimeligt i Herolden.

Vil du indsende billeder med elektronisk post, kan det være nødvendigt at skære billedet ned til den rigtige størrelse (1000 eller 2000 pixels i bredden), da postsystemet kan have en begrænsning på, hvor store mails, det vil håndtere,

Du kan se dit billedes egenskaber i programmet Irfanview ved at gå ind i menupunktet: 'Image' og derefter 'Resize/Resample...'. I venstre side af skærbilledet vises billedets nuværende størrelse, og i feltet 'Set new size:' kan du angive 1000 pixels (eller

2000). Herved bliver billedets størrelse ændret til den rigtige størrelse for Herolden (husk at gemme det - men ikke oven i dit eget, originale billede, der sikkert er meget større).

Vil du kun benytte et udsnit af et af dine billeder, kan Irfanview også hjælpe dig med det. Med musens venstre knap nedtrykket kan du indramme et udsnit af dit billede, og med menupunktet 'Edit' og 'Crop selection' bliver udsnittet et selvstændigt billede, som du herefter kan give det rigtige antal billedpunkter som beskrevet ovenfor.

Ophavsret

Både tekst og billeder på nettet og i bøger er beskyttet af loven om ophavsret. Det betyder, at vi ikke må gengive tekst eller billeder uden tilladelse – og hvis vi overtræder dette, kan vi komme til at betale tusindvis af kroner for forseelsen.

Det er forfatterens opgave at sikre sig, at en artikels indhold ikke strider mod loven. Det er vores erfaring, at man ofte får lov til at reproducere materiale fra internettet, hvis man oplyser om formålet (et internt blad, der udsendes i mindre end 500 ekpl.).

Kontor- & Datahuset på Bornholm
Snellemark 45 - 3700 Rønne
Telefon 56 95 12 69 - Telefax 56 95 69 50

Plantefarvning

Af Anne Bertolt

En dag i september, det var råkoldt med både regn og sol, var der planlagt en farvedag. Den blev min debut som aktiv på centret. Et stykke uldstof, der skulle blive til hoser til en medarbejder, skulle farves olivengrønt.

Peter Pedel havde fyldt vand i kokekarret på forhånd, så dagen kunne starte med, at vi tændte op under den store jerngryde ved farverhuset. Inden havde Helle klædt mig varmt på i en smuk middelalderdragt.

Lone Køie, som er en alsidig farver, praktikant Camilla og jeg gik med hver en lille grensaks ud og indsamlede båndpil. Bladene delte vi fra kvistene og kom i badet, mens vi stadig fyrede op under gryden med brændestykker.

Det var herligt at gå og samle pil og sludre over badet med hinanden og med gæster, som var interesserede i processen.

Et hold skoleelever kom til og Lisbeth gåsemor fortalte levende om livet og kosten i middelalderen. Gæssene omkring hende gjorde stor lykke. Drengene øvede sig i at lade som om, de ikke var bange for de store fugle, som passede på deres territorium og gjorde sig farlige, når de kom nær.

Pileblade skal indsamles ved Sct. Hans eller 1. august, men vi var forhåbningsfulde, de så stadig ud til at indeholde farve. Med bladene, som optimalt skal være 4 gange stofmængden, kom Lone alun i. Her skal anvendes 15 – 20 % af farveemnet, og det tilsættes for at farvepartiklerne kan fæste sig.

Da vandet havde nået næsten kogepunktet, mens vi flittigt havde rørt i gryden, var stoffet blevet sart lysegult. Ikke lige farven til mandehoser. Nu plukkede Lone noget farvevau og

tilsatte. En pæn gul, men stadig meget lys farve fremkom. Hanne, en fast medarbejder, var kommet til og lovede at tage stoffet op, når badet var kølnet ned. Stoffet skulle blive olivengrønt, og det blev det senere, da der kom

jernvitriol til.

Med plantefarvning er udfaldet ikke til at sige på forhånd. Det gør det særlig spændende. Mange faktorer indgår. F.eks. årstid, mængden af planter, hvor de er indsamlet, er de tørret, hvad nr. bad er det, vandet med planterne kan jo farve så længe, de afgiver farve, og der kan tilsættes forskellige salte. Erfarne farvere har lavet bøger og opskrifter om emnet, og jeg har fået mod på at lære mere om planter og farvning.

Boganmeldelse: Det sande ansigt

Af Bjørn Ørding-Thomsen

Denne bog handler ikke specielt om middelalderen - eller om Centret - men alligevel er den meget relevant for os. Den handler om ligklædet fra Torino, der muligvis er en direkte afbildning af Jesus i graven. For at undersøge, om dette kan være tilfældet, er en række forskere verden over med forskellige specialer gået i gang med en række minutiøse undersøgelser af ligklædet. Det er disse undersøgelser, der beskrives i bogen, og det er spændende at se hvor meget man kan finde frem til med de nyeste teknikker.

Ligklædet er et hørklæde på 4,42m gange 1,4m vævet i sildebensmønster. På klædet er der aftegnet en nøgen mandsskikkelse - forfra og bagfra - hvor man ret tydeligt kan se ansigts-træk samt en række sår.

Ligklædets historie er kendt fra midt i 1300-tallet, hvor klædet blev udstillet af Geoffroi de Charny (ham med Bogen om ridderlighed). Før den tid, er der ingen sikker viden om klædet - men mange myter.

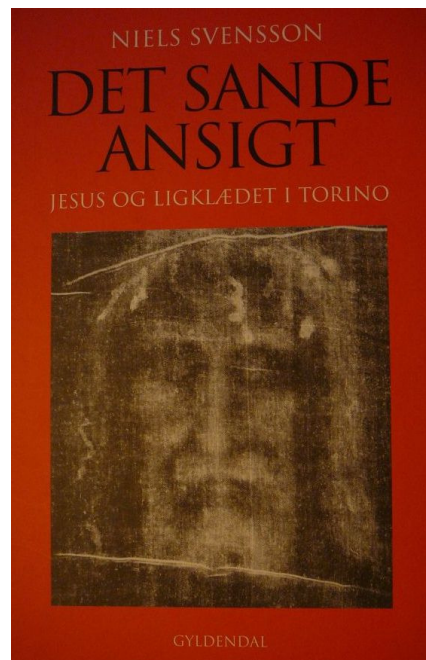
Der ligeledes en lang række nyere teorier om, hvad ligklædet egentlig er - lige fra et fotografisk selvportræt af Leonardo til forskellige former for malerier, men undersøgelserne kan ikke underbygge nogen af disse teorier.

Derimod er der flere undersøgelser, der støtter teorien om, at der er tale om et ligklæde fra omkring år 0 og fra området omkring Jerusalem. Yderligere kan undersøgelserne sandsynliggøre nogle af de gamle myter om ligklædets første år.

En af undersøgelserne er en sammenligning af beskrivelser i Bibelen af Jesu sår med de af tegnede sår på klædet. Der er forbavsende god overensstemmelse.

En række mikroskopiske undersøgelser af støv fra klædet (krystallografi og pollenanalyse) indikerer ret klart, at klædet har været i nærheden af Jerusalem og i Tyrkiet og med rimelig sandsynlighed har været brugt til en begravelse i Jerusalem.

Der er lavet en C-14 undersøgelse af klædet - og den viste, at klædet var fra

mellem 1260 og 1390. Efterfølgende har det vist sig, at den del af klædet, der blev undersøgt, var fra en reparation af klædet - og efterfølgende har man ikke fået lov til at tage prøver af klædet til nye C-14-undersøgelser.

Et stort spørgsmål står stadig åbent: Hvordan blev legemet aftegnet på ligklædet. Bogen omtaler 2 teorier for dette - men ingen af dem virker særligt overbevisende på mig.

Bogen er fremragende - som beskrivelse af baggrunden for en af Den Katolske Kirkes vigtigste relikvier - som beskrivelse af fortidens teknikker - men først og fremmest som beskrivelse af historieforskning. Den kan anbefales på det varmeste.

*Niels Svensson: Det sande ansigt.
Jesus og ligklædet i Torino.
Gyldendal 2007
ISBN 978-87-02-05193-3*

Nyt fra lavene

Skrædder-lavet

Vi holdt efterårsmøde, søndag den 4 oktober.

Ekskursion til København, til National Museets afdeling i Brede, hvor Nordbo dragterne er opbevaret. Er under planlægning, vi venter svar fra Brede Museum.

Camilla Luise Dahl som er can.mag. Vil holde et foredrag i Januar, om sammensætningen af dragter

Skrædderlavet forsætter med at reparere dragter og fremstille nye til Centeret.

De ca. 40 flag som vi syede i 2005, er meget flossede efter stormen under markedet i år og skal repareres. Har du lyst til at hjælpe til med reparationerne og sy dragter, kontakt Helle Pfeiffer 56966090 mobil 51541507.

Mail: helle.pfeiffer@pc.dk

Bøger og Hæfter.

Else Østergård, som har skrevet bogen: *"Som syet til jorden"* om nordbo dragterne, er ved at udgive et tillæg til bogen, hvor der er opmåling af dragter/mønster er med.

Camilla Luise Dahl, har skrevet mange historiske hæfter om middelalderdragter.

Pelisson: *Kapper og kåbetyper*. Kan købes på Bornholms Middelaldercenter.

Middelalderens ærmeløse dragter, surcot. Kan købes på Bornholms middelaldercenter

Brog og særk, mands og kvinde undertøj i middelalder. Kan købes Middelaldercenteret, Nykøbing Falster.

Undervisning i broderi og nålebinding.

Jeg vil gerne give undervisning i broderi og nålebinding (gratis selvfølgelig), men det må foregå på min privatadresse, da jeg ikke mere magter at slæbe alle mine bøger, mapper m.v.,

endsige mig selv :) med ned på centret.

Jeg foreslår foreløbig følgende datoer i begyndelsen af 2008: Mandag d. 21. januar, tirsdag d. 5. februar, onsdag d. 20. februar, alle dage klokken 19-22. Grunden til, at jeg har valgt forskellige ugedage er, at nogle måske går fast til noget på en af ugedagene, så der er større chancer for, at der er en dato, der passer, når det er forskellige dage. Disse datoer kan dog ændres, hvis ingen kan på de foreslåede datoer.

Ønske om andre datoer samt tilmelding til de foreslåede aftener skal ske et par dage før på telefon: 56480852 eller mail: lenest@tdcadsl.dk

Min adresse er:

Hammershusvej 20
Sandvig
3770 Allinge.

Med venlige hilsner *Lene Steenbuch*.

Hildegard-lavet

Vi er startet her i november med en dobbelt filmaften, hvor vi har vist Jan Guillou's tv-udsendelser om baggrunden for Arn-bøgerne og -filmen.

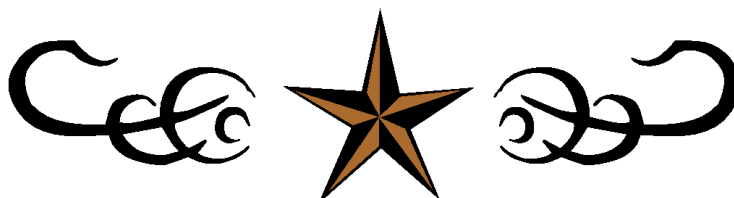
Den 13. december fortæller Nikolaj om 'Altetavler og kirkeindretning'.

Den 10. januar: er Nikolaj igen på - denne gang med 'Talmagi mm.' og den 31. har vi igen filmaften: 'Kingdom of Heaven'.

Den 21. februar fortæller Thomas om 'Vadstena' - det er forberedelse til aprilturen.

Den 13. marts vil Bjørn forsøge at give et overblik over 'Naturvidenskab i middelalderen'.

Den 3. april fortæller Yvonne om 'Dukketeater i middelalderen'. Endelig afslutter vi vintersæsonen den 18-20. april med en 'Tur til Vadstena', som Thomas arrangerer.

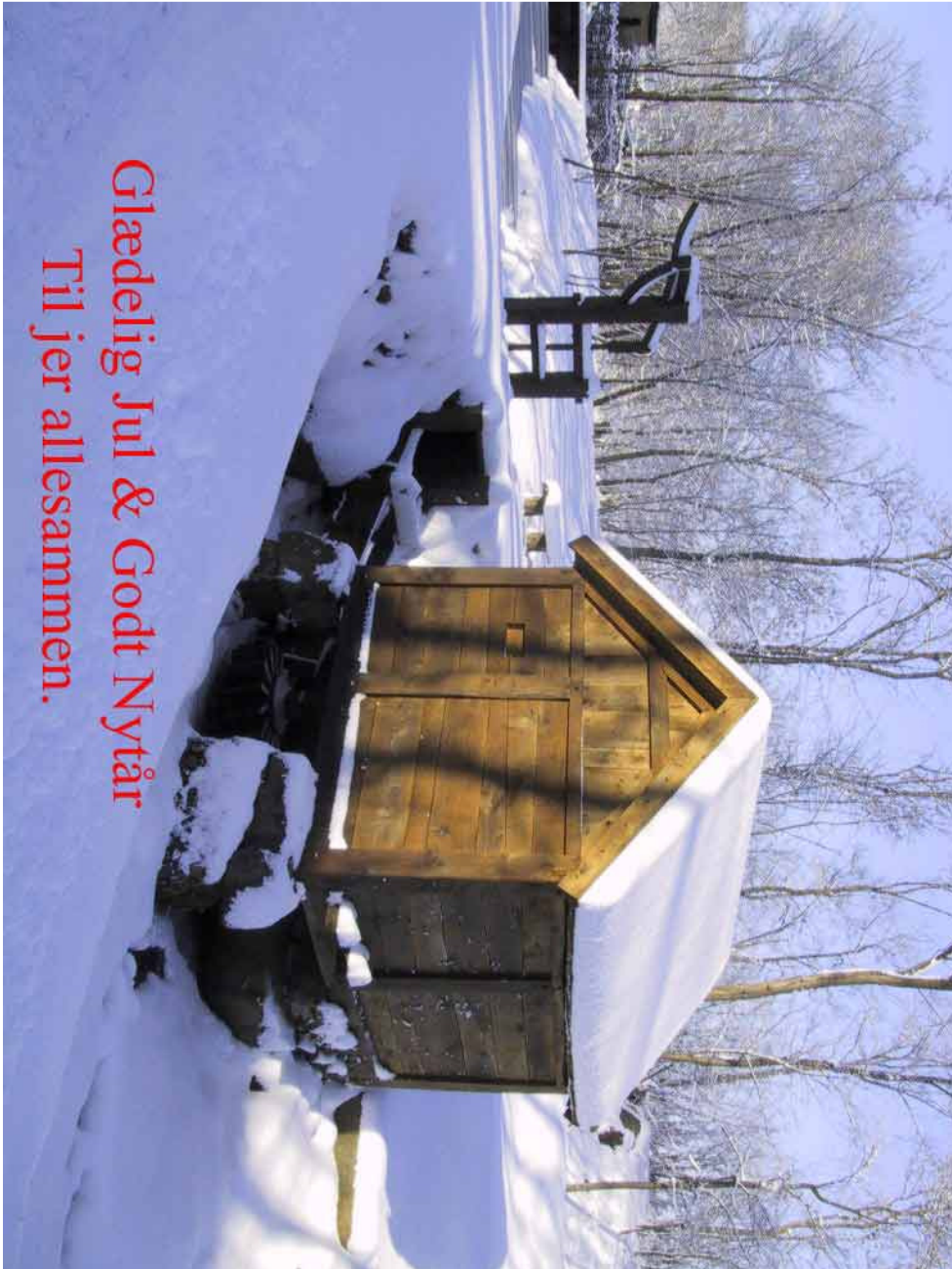
Åbent mandag-fredag kl. 8.30-17.00

Bjarno Kalf Hansen ApS
V/aut. El-installatør Thomas Frigaard
Godthåbsvej 45 · 3751 Østermarie
Telefon 5647 0357
Mail: info@bjarno.dk
www.bjarno.dk

Professionelt El-Samarbejde

Foto af Erik Frederiksen